

Analysis and criticism of eleventh and twelfth grade Arabic books based on Tyler's theory of content organization criteria (Experimental and mathematical Sciences)

Tayyeb Seifi¹, Zahra Al-Sadat Ashta²

¹ Assistant Professor of Arabic Language and Literature, Faculty Member of Shahid Beheshti University, Tehran, Iran (**Corresponding author**). t_seyfi@sbu.ac.ir

² Master's degree in Arabic language and literature, Shahid Beheshti University. zahra.esh@yahoo.com

Abstract

Textbook is the main resource available to students. Analyzing the content of textbooks provides planners and authors with potential strengths and weaknesses to modify and change the content. Therefore, it is an important step towards identifying defects and fixing them. In this research, the content analysis of the books "Arabic, the language of the Quran (II) and (III)" for the 11th and 12th grades was analyzed with a descriptive-analytical method according to the principles of content organization. Considering the comprehensiveness of Tyler's criteria, the criteria and principles suggested by this researcher were used in the content analysis. From his point of view, the criteria of content analysis are the three principles of sequence, continuity, and unity. Therefore, in the external dimension, the books have been examined and analyzed in three sections: text, grammar, and exercises. The findings of the research indicate that out of the total of 11 lessons of the Arabic books (II and III), sequence is observed in 4 texts, continuity in 8 texts and unity in 4 texts. In the grammar section, sequence and continuity are observed and out of the total of 11 lessons in the two books, 5 lessons have unity of grammar. The sequence is observed only in the exercises of the book (II), also the continuity and unity of the exercises in the two books is observed correctly.

Keywords: Arabic, Quranic language, 11th and 12th grades, content analysis, content organization criteria, Tyler's theory.

تحلیل و نقد محتوای کتاب «عربی، زبان قرآن (۲) و (۳)» پایه یازدهم و دوازدهم (رشته‌های علوم تجربی - ریاضی) «براساس نظریه تایلر در بررسی ملاک‌های سازماندهی محتوا»^۱

طیبه سیفی^۱، زهرا السادات اشتاء^۲

^۱ استادیار زبان و ادبیات عرب، عضو هیأت علمی دانشگاه شهید بهشتی، تهران، ایران (نویسنده مسئول). t_seyfi@sbu.ac.ir
^۲ کارشناسی ارشد زبان و ادبیات عربی دانشگاه شهید بهشتی. zahra.esh@yahoo.com

چکیده

کتاب درسی اصلی‌ترین منبع در دسترس دانش‌آموزان است، تحلیل محتوای کتب درسی نقاط قوت و ضعف احتمالی را برای اصلاح و تغییر محتوا، در اختیار برنامه‌ریزان و مؤلفان قرار می‌دهد. از این رو گام مهمی در جهت شناسایی نواقص و رفع آن‌هاست. در این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی به تحلیل محتوای کتاب «عربی، زبان قرآن (۲) و (۳)» پایه یازدهم و دوازدهم با توجه به اصول سازماندهی محتوا پرداخته شد. نظر به جامع بودن معیارهای تایلر از معیارها و اصول پیشنهاد شده توسط این پژوهشگر در تحلیل محتوا استفاده شد. معیارهای تحلیل محتوا از نظر او سه اصل توالی، استمرار، وحدت است. از این رو در بعد بیرونی، کتاب‌ها در سه بخش متن، قواعد و تمرین بررسی و تحلیل شده است. یافته‌های پژوهش حاکی از آن است که از مجموع ۱۱ درس کتاب عربی (۲) و (۳) توالی در ۴ متن، استمرار در ۸ متن و وحدت در ۴ متن از متون کتاب رعایت شده است. در بخش قواعد، توالی و استمرار حاکم است و از مجموع ۱۱ درس دو کتاب در ۵ درس وحدت قواعد مراعات شده است. توالی فقط در تمرین کتاب (۲) رعایت شده، همچنین استمرار و وحدت تمرین در دو کتاب به درستی لحاظ شده است.

کلیدواژه‌ها: عربی، زبان قرآن پایه یازدهم و پایه دوازدهم، تحلیل محتوا، ملاک‌های سازماندهی محتوا، نظریه تایلر.

۱. مقدمه

در دنیای امروز آموزش زبان‌های خارجی از اهمیت زیادی برخوردار است. به‌ویژه زبان عربی که برای ما ایرانیان در طول تاریخ همواره مهم بوده است. در این راستا اهمیت زبان عربی و درآمیختگی آن با زبان فارسی برای ما ایرانیان تا بدانجاست که قانون اساسی تدریس آن را پس از دوره ابتدایی تا پایان دوره متوسطه در همه کلاس‌ها و همه رشته‌ها لازم دانسته است (قانون اساسی، ۱۳۹۳: ۲۸). کتاب درسی از بعد درونی و بعد بیرونی قابلیت بررسی دارد. در بعد درونی دو جنبه اصلی کتاب، یعنی بعد ظاهری و بعد محتوایی بررسی می‌شود.

در بعد ظاهری اجزای کتاب مانند جلد، صفحات، تصاویر، متن و... مورد مطالعه قرار می‌گیرد. بعد محتوایی اصلی‌ترین بعد تحلیل محتوای کتاب درسی است و بیشترین مطالعات انجام شده در زمینه تحلیل محتوای کتاب درسی نیز مربوط به این بعد است (نیک‌نفس و علی‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۳۵). در تحلیل و بررسی کتاب با توجه به ملاک‌های سازماندهی محتوا، ما با بعد بیرونی آن نیز سروکار داریم. منظور از این بعد در تحلیل کتاب‌های درسی توجه به سایر متغیرهای خارج از کتاب درسی است. این رابطه به دو سطح افقی و عمودی تفکیک می‌شود (همان: ۱۳۴). در بحث وحدت که یکی از زیرشاخه‌های اصول و ملاک‌های سازماندهی محتوا است ما به دنبال بررسی ارتباط افقی و عمودی کتاب درسی هستیم.

در خصوص ارتباط افقی، کتاب درسی هر پایه را می‌توان در ارتباط با سایر کتاب‌های درسی همان پایه مورد مطالعه قرار داد. به‌عبارت‌دیگر مجموعه کتاب‌های درسی یک پایه تحصیلی مجموعاً هدف‌های آموزشی معینی را دنبال می‌کنند که تحقق این هدف به میزان برقراری ارتباط اثربخش بین کتاب‌های درسی مختلف نیز وابسته است (همان: ۱۳۵). در بحث ارتباط عمودی، ارتباط یک کتاب درسی با کتاب‌های درسی دیگر در پایه‌های بعد یا قبل بررسی می‌شود. از این منظر کتاب درسی در هر پایه تحصیلی حلقه‌ای از زنجیره محتوای آموزشی در نظر گرفته می‌شود که به‌منظور تحقق هدف یا اهداف خاص از نظم و توالی برنامه‌ریزی شده‌ای تبعیت می‌کند (همان).

در نظام آموزشی کشور، طراحی، تهیه و تأمین محتوای آموزشی کتاب درسی را نهادهای دولتی و به‌صورت متمرکز انجام می‌دهند. از آنجایی که در بهره‌گیری از متون درسی و تحقق اهداف آموزشی، عوامل گوناگونی همچون ویژگی‌ها و خصوصیات فراگیران، الزامات اجتماعی، شرایط و امکانات آموزشی و کمک‌آموزشی و حتی ویژگی‌های انگیزشی، تجربی و تخصصی معلمان تأثیر دارند، کتاب‌های درسی در فرآیند آموزش نقش و جایگاه ویژه‌ای دارند. به همین دلیل تحلیل و مطالعه محتوای کتاب درسی به تصمیم‌سازان، دست‌اندرکاران و برنامه‌ریزان کمک می‌کند تا در هنگام تدوین کتاب‌های درسی تصمیمات درستی بگیرند، طوری که تا جای ممکن نواقص و کاستی‌ها به کمترین میزان برسد

(حسن مرادی، ۱۳۸۸: ۱۱۵).

در سال‌های اخیر کتاب‌های عربی، با رویکرد جدیدی از سوی دفتر برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی گردآوری شده است. از آن‌جا که در نظام آموزشی ایران کتاب درسی به‌عنوان اصلی‌ترین منبع یاددهی و یادگیری شناخته شده است، سازماندهی درست محتوا از نکات مهمی است که باید به آن توجه شود.

این پژوهش با هدف شناسایی میزان مطابقت محتوای کتاب «عربی، زبان قرآن» پایه یازدهم و دوازدهم با اصول سازماندهی محتوا انجام شده است. با در نظر گرفتن این مسئله که تنها منبع مهم و به رسمیت شناخته شده در زمینه یادگیری زبان عربی در مدارس، کتاب درسی است این پژوهش به دنبال پاسخگویی به سؤالات زیر است:

- ۱- اصول سازماندهی محتوا به چه میزان و به چه نحوی در کتاب «عربی، زبان قرآن (۳) و (۲)» پایه یازدهم و دوازدهم رعایت شده است؟
- ۲- آسیب‌ها و نواقص موجود در کتاب «عربی، زبان قرآن (۳) و (۲)» پایه یازدهم و دوازدهم کدام‌اند؟

۲. روش پژوهش

این پژوهش با روش توصیفی - تحلیلی صورت می‌گیرد. درحقیقت کاربرد توصیفی شامل بررسی جنبه‌های ظاهری و محتوایی کتاب درسی و کاربرد تحلیلی در مطالعه و بررسی اثر محتوای درس بر میزان تحقق اهداف آموزشی کتاب (اهداف تألیف) در دانش‌آموزان است. در این پژوهش هر درس از کتاب با بیان معایب و محاسن در بعد محتوا و ظاهر و سپس کل کتاب با روش توصیفی - تحلیلی بررسی خواهد شد.

۳. ضرورت پژوهش

بنا به دلایل دینی، فرهنگی همواره در طول تاریخ، آموزش و یادگیری زبان عربی برای ما ایرانیان مهم بوده است به همین دلیل اصل شانزدهم قانون اساسی، تدریس زبان عربی را به‌عنوان زبان دوم در مدارس الزامی دانسته است. با در نظر گرفتن این مسئله که تنها منبع مهم و به رسمیت شناخته شده در زمینه یادگیری زبان عربی در مدارس کتب درسی است؛ بنابراین رعایت اصول و شیوه‌های آموزشی در تألیف کتاب‌ها امری مهم است.

از سویی دیگر باتوجه به این مسئله که عمر زیادی از تألیف کتب درسی دوره متوسطه دوم نمی‌گذرد؛ لذا تحلیل و بررسی آن‌ها می‌تواند کاستی‌های موجود در آن‌ها را برطرف کند و گامی مؤثر در موفقیت آموزش زبان عربی در مدارس باشد.

۴. پیشینه پژوهش

در خصوص تحلیل کتاب‌های درسی عربی پژوهش‌های زیادی با رویکردهای مختلف صورت گرفته است که از آن جمله می‌توان به موارد زیر اشاره کرد:

پایان‌نامه کارشناسی ارشد، با عنوان «نقد و بررسی کتاب‌های دوره متوسطه اول پایه هفتم و هشتم و نهم» (۱۳۹۴) دانشگاه تهران. در این پژوهش که توسط فؤاد بهاری با راهنمایی محمدعلی آذر شب انجام گرفته است، نویسنده با روش توصیفی-تحلیلی سعی بر آن داشت تا محتوا و ظاهر کتاب‌های عربی را بر اساس اصول آموزش زبان خارجی، برنامه درسی ملی، برنامه درسی عربی، اصول سازماندهی محتوا و اصول برنامه‌ریزی درسی مورد بررسی و نقد محتوایی قرار دهند. بدین منظور کتاب‌های هر سه پایه مورد نقد و بررسی محتوایی قرار گرفته است. یافته پژوهش گویای آن است که قواعد در این کتاب‌ها در حاشیه متن قرار گرفته پس این کتاب‌ها بیشتر در خدمت فهم متون دینی و ترجمه محور بوده است. باتوجه به اینکه اولین دوره از کتب درسی تازه تألیف مورد بررسی قرار گرفته است بنابراین پژوهشی کاربردی به شمار می‌رود.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد، با عنوان «تحلیل محتوای کتاب عربی پایه هشتم بر اساس معیارهای انتخاب و سازماندهی محتوا» (۱۳۹۵) دانشگاه شیراز، این پژوهش به قلم وحید اعظمی‌نژاد به تحلیل و نقد محتوای کتاب هشتم عربی پرداخته است. نویسنده با نظرسنجی از معلمان، میزان مطابقت کتاب هشتم را با استفاده از نرم‌افزار تحلیل آماری (spss) با معیارهای نیازمندی جامعه، علاقه‌مندی، اهمیت و فایده، قابلیت یادگیری، توالی و استمرار مورد ارزیابی قرار داده است.

پایان‌نامه کارشناسی ارشد با عنوان «بررسی و نقد کتاب‌های عربی دوره اول متوسطه بر اساس الگوها و ملاک‌های تحلیل و سازماندهی محتوا» علی مفیضی (۱۳۹۵) با راهنمایی علی اصغر روان شاد به تحلیل و نقد سه کتاب عربی هفتم، هشتم و نهم دوره اول متوسطه و مطابقت کتاب‌ها با الگوها و ملاک‌های تحلیل و سازماندهی محتوا پرداخته است.

در پایان‌نامه‌ای با عنوان «آسیب‌شناسی کتب درسی عربی دبیرستان» در دانشگاه شهید بهشتی تهران سکینه خرم‌آبادی (۱۳۹۷) با راهنمایی حجت رسولی به بررسی و نقد کتب درسی دهم و یازدهم انسانی پرداخته است. در این پژوهش نقاط قوت و ضعف کتب درسی و میزان مطابقت کتاب‌ها با اصول و معیارهای سازماندهی محتوا (توالی، استمرار، وحدت) و اهداف تألیف آن‌ها بررسی شده است.

مقاله‌ای هم در این حوزه تألیف شدند که عبارتند از: مقاله‌ای با عنوان «مشکلات موجود بر سر راه آموزش زبان عربی در دبیرستان‌ها و راهکارهای برطرف کردن آن» حجت‌الله فسنگری و صغری انارکی (۱۳۹۴) با روش توصیفی-تحلیلی، قواعد سخت، پیچیده و خشک و همچنین تمرین‌های کتب درسی را از عوامل عدم موفقیت دانش‌آموزان پس از پایان تحصیلات مدرسه دانسته‌اند و با مقایسه میان کتاب‌های

زبان عربی با کتاب‌های زبان انگلیسی به کم بودن تمرینات ترجمه، حجم زیاد کتاب نسبت به ساعات تدریس آن در هفته، ضعیف بودن پایه دانش‌آموزان در دوره متوسطه اول و بی‌کاربرد بودن قواعد عربی در زندگی دانش‌آموزان را از چالش‌های پیش رو در آموزش عنوان کردند.

مقاله‌ای دیگر با عنوان «بررسی میزان کارآمدی زبان عربی عمومی در مقطع متوسطه، از نظر دبیران و دانش‌آموختگان شهر کرمان» توسط رضوان حکیم‌زاده و همکارانش (۱۳۹۴) نوشته شده است، این پژوهش با ابزار پرسشنامه و به صورت پیمایشی انجام شده است. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که میزان آمادگی دبیران عربی برای تدریس، میزان تحقق اهداف برنامه درسی، میزان تسلط دانش‌آموزان به مهارت‌های زبانی، میزان علاقه دانش‌آموزان به زبان عربی و میزان آشنایی دانش‌آموزان با مهارت‌ها و راهبردهای یادگیری زبان عربی پایین‌تر از حد مطلوب است. در نتیجه به آموزش زبان عربی به‌عنوان زبان دوم توجه مطلوبی نشده است که ارتقای سطح آموزش پیش و ضمن خدمت معلمان عربی برای بهبود وضعیت پیشنهاد شده است.

مقاله‌ای هم با عنوان «نگاهی کاربردی شناختی به آموزش زبان عربی» توسط طیبه سیفی و شلر احمدی (۱۳۹۴) نگاشته شده است که نویسندگان با روش توصیفی - تحلیلی به زبان از منظر کاربردی بودن آن نگریستند به همین سبب به بررسی نقش مهم رویکرد ارتباطی به‌عنوان یکی از رویکردهای زبان‌شناسی کاربردی پرداختند. یکی از رویکردهای زبان‌شناسی کاربردی رویکرد ارتباطی است که به معنای کسب توانش برقراری ارتباط با زبان دوم است. نویسندگان به این نتیجه دست یافتند که در تألیف برخی کتب آموزشی زبان عربی چندان توجهی به بحث توانش ارتباطی زبان عربی در اختیار گفتگوها و اصطلاحات روزمره و کاربردی در محتوای کتب نشده است.

با بررسی‌های انجام شده، نویسندگان دریافتند که تاکنون دو کتاب «عربی زبان قرآن» پایه یازدهم و دوازدهم رشته‌های علوم تجربی و ریاضی به لحاظ محتوایی مورد نقد و بررسی قرار نگرفته است، لذا در پژوهش حاضر به این مهم همت گماردند.

۵. مبانی نظری پژوهش

۵-۱. محتوا و تحلیل محتوا

نخستین گام برای تحقق هدف‌های آموزشی، انتخاب محتوای آموزشی مناسب و مطلوب است (ملکی، ۱۳۸۶: ۱۲۴). محتوا عبارت است از مجموعه مفاهیم، مهارت‌ها و گرایش‌هایی که برنامه‌ریزان آن را انتخاب و سازماندهی می‌کنند و تعامل یاددهی - یادگیری معلم و شاگرد آن را تولید می‌کند (همان: ۱۲۷). از طریق محتوا می‌توان رفتارهای مورد انتظار را در شاگردان پرورش داد و به این وسیله برای پرورش توانایی‌های ذهنی و علمی شاگردان، می‌توان ارزش‌ها، نگرش‌ها و گرایش‌ها را تقویت نمود.

همچنین محتوا مسائل روز و میراث فرهنگی جامعه را به دانش‌آموزان می‌شناسد (شعبانی، ۱۳۸۲: ۶).
تحلیل محتوا نوعی بررسی اسناد و مدارک است که ممکن است شخص پژوهشگر یا افراد دیگر به جمع‌آوری آن پرداخته باشند. ولی تحلیل و واریسی آن توسط شخص محقق انجام می‌گیرد که کلمات، عبارات، اسامی، بندها، تصاویر، موضوع‌ها یا هر جلوه ویژه‌ای که مورد نظر پژوهشگر است در برگیرنده است می‌گردد (ر.ک: رضوانی، ۱۳۸۹: ۱۴۰). البته تحلیل محتوای یک کتاب درسی تنها به معنای تحلیل متن و نوشتار کتاب نیست بلکه تحلیل می‌تواند سایر اجزای کتاب همچون تصاویر، جداول، پرسش‌ها، فعالیت‌ها و... را نیز در بر گیرد (ر.ک: نیک‌نفس و علی‌آبادی، ۱۳۹۲: ۱۳۲).

۵-۲. معیارهای سازماندهی محتوا از دیدگاه تایلر

رالف دبلیو تایلر (۱۹۹۴-۱۹۰۲) مربی و محققی بود که نظریه برنامه درسی را ایجاد کرد و بر نحوه انجام رویه‌های ارزیابی در آموزش کنونی تأثیری زیادی گذاشت. بسیاری او را پدر "اهداف رفتاری" می‌دانند، سهم اصلی وی در زمینه آموزش، ارائه الگوی برنامه درسی بود. ایده‌های وی در این زمینه در سال ۱۹۴۹، در کتابی تحت عنوان "اصول اساسی برنامه درسی و آموزش" منتشر شد.
منظور از سازماندهی محتوا از نظر تایلر، ترتیب ارائه محتوا بر اساس ملاک‌هایی از پیش تعیین شده است. برای اینکه تجارب یادگیری، اثر متحد و یکپارچه داشته باشند باید آن‌ها را چنان تنظیم کرد که همدیگر را تقویت کنند (تایلر، ۱۳۷۶: ۹۸).
پیش از نقد و بررسی ایندو کتاب ابتدا لازم است تا با چیدمان مطالب و نحوه ارائه آن‌ها آشنا شویم. هر یک از کتاب‌ها شامل چندین دروس است و هر درس از یک صفحه‌ی ورود به درس، متن درس، المَعْجَم، درک مطلب، اِعْلَمُوا، حِوَار، تَمَارِین و البَحْثُ العِلْمِی تشکیل می‌شود.
صفحه ورود به درس یک صفحه مستقل مزین به آیه‌ای از قرآن مجید یا حدیثی از معصومین همراه با تصاویر مرتبط است که به لحاظ روانی دانش‌آموز را برای ورود به درس آماده می‌کند (راهنمای معلم عربی، زبان قرآن (۲)، ۱۳۹۶: ۵۰). متن درس که مهارت گوش دادن، خواندن و ترجمه دانش‌آموزان را تقویت می‌کند. بخش المَعْجَم که مجموعه‌ای از کلمات به همراه معنای آن‌ها به زبان مادری به دانش‌آموزان ارائه می‌شود و از حیث آشنایی با معنای کلمات و ترادف و تضاد آن‌ها اهمیت دارد (لارسن فریمن، ۱۳۹۰: ۳۸). درک مطلب با هدف بالابردن درک و فهم از متن پس از اتمام خواندن و ترجمه متن قرار می‌گیرد که دانش‌آموزان براساس درک خود از متن به زبان مقصد به سؤالات پاسخ می‌دهند (همان: ۵۴). در بخش اِعْلَمُوا، قواعد مربوط به هر پدیده زبانی و یا ساخت دستوری به صورت کامل و یک جا در درس مربوطه بیان می‌شود (اجاقی، ۱۳۹۸: ۲۳). از آنجاکه یکی از چهار مهارت زبانی «سخن گفتن» است یکی از مزیت‌های کتب درسی جدید التالیف افزودن بخشی به عنوان مکالمه به آن است. بخش تمارین هم سؤالات درک مطلب، ترجمه، تمرین و الگو، پرکردنی، ترادف و تضاد، جمله‌سازی، نگارش

و تلخیص را شامل می‌شود (همان: ۲۳). البحتُ العِلْمیُّ به‌عنوان فعالیت خارج از کلاس است و ارائه گزارش مربوط به آن بستگی به وقت کلاس دارد (خرم‌آبادی، ۱۳۹۷: ۳۸).
 از نظر تایلر در سازماندهی مؤثر فعالیت‌های یادگیری سه ملاک و معیار اصلی باید در نظر گرفته شود که عبارتند از توالی، استمرار یا تداوم و وحدت که در ادامه به آن‌ها اشاره می‌شود:

۵-۲-۱. توالی

توالی با مداومت ارتباط دارد و به‌عنوان ملاک سازماندهی فعالیت‌های یادگیری، بر اهمیت تنظیم هر تجربه بر تجربه قبلی تأکید می‌کند. به‌طوری‌که مواد و مطالب تجربه بعدی از نظر عمق و وسعت، بیشتر از تجربه قبلی باشد (تایلر، ۱۳۷۶: ۱۰۱).

۵-۲-۲. استمرار (تداوم)

منظور از مداومت، تکرار عمودی عناصر اصلی برنامه‌ی درسی است؛ یعنی ایجاد فرصت مداوم برای تمرین و تکرار؛ بنابراین، در مداومت ممکن است یک عنصر اصلی برنامه‌ی درسی بارها در یک سطح به همان صورت به‌طور مداوم تکرار شود که در این صورت پیشرفتی در فهم و درک مهارت‌ها، نگرش‌ها و یا سایر عوامل دیده نمی‌شود (همان).

۵-۲-۳. وحدت

از دیدگاه تایلر، سازماندهی محتوا و فعالیت‌های یادگیری باید چنان باشد که به فراگیر به‌طور فزاینده‌ای در به دست آوردن وحدت نظر و رفتار در رابطه با عناصری که با آن‌ها سروکار دارد، کمک کند. مثلاً در آموزش مفاهیم مربوط به علوم اجتماعی، توجه شود به اینکه چگونه این افکار و مطالب با سایر امور که در دروس دیگر تدریس می‌شوند، ارتباط پیدا می‌کند. به‌این ترتیب به‌طور فزاینده‌ای در نگرش‌ها، مهارت‌ها، گرایش‌ها و شیوه‌های رفتار دانش‌آموز، یگانگی و وحدت ایجاد می‌شود (همان: ۱۰۲).

۶. تحلیل و نقد محتوای کتاب «عربی، زبان قرآن (۲)» پایه یازدهم بر مبنای دیدگاه تایلر در اصول سازماندهی محتوا

کتاب «عربی، زبان قرآن (۲)» پایه یازدهم در ۷ درس تنظیم شده است. در نگارش کتاب ترکیب رنگ آبی و قرمز به‌کاررفته شده است. رنگ قرمز به‌عنوان یک عامل محرک، سیستم عصبی را تحریک می‌کند و باعث توجه بیشتر دانش‌آموز به جزئیات می‌شود. در مقابل رنگ آبی فشار خون را پایین می‌آورد؛ بنابراین می‌توان گفت رنگ آبی خلاقیت ذهن را افزایش می‌دهد (نصرالله‌زاده و دیگران، ۱۳۹۵: ۷).
 کم‌رنگ کردن قواعد، تأکید بر ترجمه، آوردن معجم برای تمام دروس و همچنین در انتهای فصل آخر از نکات مثبت و مهمی است که در این کتاب نمایان است. در ادامه سه اصل تایلر در سازماندهی محتوا در همه بخش‌های این کتاب به تفصیل بررسی و نقد می‌شود:

۱-۶. توالی

۱-۱-۶. توالی متون

در متن‌های کتاب توالی به درستی رعایت نشده است؛ چرا که متن درس اول، آیات اخلاقی سوره «حجرات» است که نسبت به متن درس دوم مشکل‌تر است به جهت اینکه دانش‌آموز باید آیات قرآنی را که نسبتاً سخت است علاوه بر متن درس ترجمه کند؛ اما موضوع درس دوم برای دانش‌آموزان ملموس‌تر است و سطح کلمات آن آسان و ترجمه دشواری ندارد؛ اما متن درس سوم از متن درس چهارم سخت‌تر است و از نظر ترتیب زمانی چینش متون به جهت ارتباط محتوای درس چهارم (آدابُ الکلام) با محتوای درس دوم (فی مَحْضَرِ الْمُعَلِّمِ) باید این دو درس پشت سر هم می‌آمد. توالی در متن درس پنجم به نسبت درس ششم به خوبی رعایت شده است و متن این درس به نسبت درس ششم آسان‌تر و ترجمه آن برای دانش‌آموزان راحت‌تر است. همچنین متن درس ششم به نسبت درس هفتم سخت‌تر است و بیشتر کلمات درس هفتم کلمات فارسی است که نیاز به ترجمه ندارند.

۲-۱-۶. توالی قواعد

این اصل در کتاب به درستی رعایت شده است. به عنوان مثال، قواعد درس اول درباره‌ی اسم تفضیل و مکان است که نسبت به دروس دیگر در سطح مناسبی قرار دارد و قاعده و قانون سخت و مشکلی ندارد؛ و درس دوم در مورد اسلوب شرط و ادوات آن صحبت می‌کند که نسبت به درس اول مشکل‌تر می‌شود. درس سوم و چهارم هم که مبحث معرفه و نکره و ترجمه جمله بعد از اسم نکره است که هر دو درس در ارتباط با هم و دشوارتر و قاعده‌مندتر از دروس قبل می‌باشند.

۳-۱-۶. توالی تمارین

سه تمرین اول هر درس، ابتدا با تمرین واژه‌شناسی و یا درک مطلب، ترجمه و مرور قواعد سال‌های گذشته (عینَ المَطْلُوبِ)، جدول افعال ثلاثی مزید شروع می‌شود و از تمرین سوم به بعد، قواعد هر درس، تمرین پر کردن جای خالی، تشخیص کلمه ناهماهنگ، تمرین مفرد و جمع کلمات، مترادف و تضاد و قرابت معنایی قرار گرفته است.

۲-۶. استمرار

۱-۲-۶. استمرار متون

استمرار در متون کتاب تا حد زیادی رعایت شده است. نظر به اینکه هرچه به سمت دروس جلوتر می‌رویم قواعد دروس قبل و درس جدید در متن درس تکرار می‌شوند، قواعد درس اول یعنی اسم تفضیل در درس سوم به کار گرفته شده است مثل: (أطول، أكثر). قواعد درس دوم و سوم یعنی اسلوب شرط و معرفه و نکره، در درس چهارم به کار گرفته شده است مثل: (المتکلم، الذین، المرء، من خاف). همچنین

قواعد درس دوم در مورد اسلوب شرط، در درس پنجم آمده است مثل: (مَنْ يَكْذِبُ لَا يَنْجَحْ). قواعد درس پنجم در مورد ترجمه فعل مضارع، در درس ششم آمده است مثل: (أَنْ يَشْكُلُوا، أَنْ يَكْتَبَ). علاوه بر این قواعد درس دوم و سوم و پنجم در درس هفتم به کار گرفته شده است مثل: (مَا كَانَتْ، آلَ بَرْمَكِ، ابومسلم خراسانی، أَنْ نَتَبَادَلَ، أَنْ نَتَعَلَّمَ، أَنْ نَجِدَ). البته قواعد هر درس در متن همان درس کمتر به کاررفته است.

۲-۲-۶. استمرار تمارین

اصل استمرار در تمارین بدین صورت است که تمارین دروس قبل در دروس جدید مرتباً تکرار شده و گاهی هر تمرین چند مرتبه تکرار شده است همانند تمرین (عَيْنِ الْمَطْلُوبِ) که مرور قواعد قبل است و در شش درس به کاررفته است. این تمرین هر بار دو مرتبه در درس اول، چهارم، پنجم و هفتم تکرار شده است. همچنین تمرین جدول افعال ثلاثی مزید که نشان از رعایت اصل استمرار در تمارین است. تمرین چهارم در درس اول، تکرار محث اعداد کتاب دهم است و شماره سوم از تمرین هشتم نیز مرور و تکرار اعداد است؛ اما در درس ششم استمرار در تمارین دیده نمی‌شود.

۳-۲-۶. استمرار قواعد

استمرار در بخش قواعد در تمامی دروس رعایت شده است و چیدمان قواعد هر درس از آسان به سخت به کار گرفته شده است و قواعد هر درس در همان درس و «اختبر نفسك» تکرار شده است.

۳-۶. وحدت

۱-۳-۶. وحدت متون

متون عربی با محتوای کتاب دین و زندگی مرتبط است. به طور مثال درس اول و چهارم عربی این پایه با عنوان (مِنْ آيَاتِ الْأَخْلَاقِ) و (آدَابُ الْكَلَامِ) و همچنین درس پنجم با عنوان (الْكَذِبُ) که محتوای همگی آن‌ها درباره فضایل و رذایل اخلاقی، رعایت تقوا در گفتار، نکوهش دروغ و تحسین صداقت و راستی است با درس دوم دینی و زندگی با عنوان (تداوم هدایت) که درباره مصادیق فضایل اخلاقی و ویژگی‌های فطری انسان است در وحدت است.

۲-۳-۶. وحدت قواعد

از آنجاکه وحدت عبارت است از: ارتباط افقی تجربیات یادگیری هنگامی که فردی قادر باشد آنچه در کلاس فرا گرفته است به یادگیری در کلاس دیگری ارتباط دهد وحدت به وجود آمده است (سیلور و همکاران، ۱۳۸۰: ۵۹). بررسی وحدت در این کتاب نشان از آن دارد که قواعد عربی با گرامر زبان انگلیسی و دستور زبان فارسی تناسب دارد. به کارگیری قواعد عربی در دستور زبان فارسی، مطالب را برای دانش‌آموزان تداعی می‌کند و دستور هر دو زبان به تقویت یکدیگر کمک می‌کنند. وحدت را در درس دوم

عربی این پایه که قواعد آن در مورد آشنایی با اسلوب شرط است با درس سوم زبان انگلیسی همین پایه که در مورد جملات شرطی است مشاهده می‌کنیم و یا دانش‌آموزان در عربی یازدهم اسم تفضیل را آموزش می‌بینند که در کتاب فارسی نهم، درس چهارم نیز با معادل آن صفت برتر (عالی) آشنا شده‌اند و یا در درس پنجم و ششم که ترجمه فعل مضارع التزامی و ماضی نقلی را یاد می‌گیرند در درس هجدهم فارسی یازدهم نیز با این افعال آشنا می‌شوند. در درس هفتم با ترجمه ماضی بعید و استمراری آشنا می‌شوند که درس دوم انگلیسی دوازدهم نیز اختصاص به افعال ماضی بعید دارد.

قواعدی که در کتاب فارسی یازدهم و کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول مشترک است را در ذیل می‌بینیم:

نقش‌های صفت موصوف و مضاف الیه، گروه اسمی و نقش‌هایی که به‌عنوان نهاد، مفعول، متمم و مسند می‌پذیرد، صفت‌های فاعلی و مفعولی، طریقه معلوم و مجهول ساختن فعل، وابسته‌های پیشین مثل صفت عالی، صفت شمارشی ترتیبی و اصلی، صفت پرسشی، صفت تعجبی، صفت اشاره، صفت مبهم و مرور افعال مضارع التزامی، ماضی استمراری، ماضی بعید.

تمارین کتاب عربی با تمارین کتاب انگلیسی در اصل وحدت در ساختار و گاهی محتوای تمارین هماهنگ است. همانند تمرینات عین مطلوب، پر کردن جای خالی، درک مطلب و مترادف و تضاد که در کتاب انگلیسی و فارسی هم دیده می‌شود که این امر فرایند یادگیری را تسهیل می‌کند.

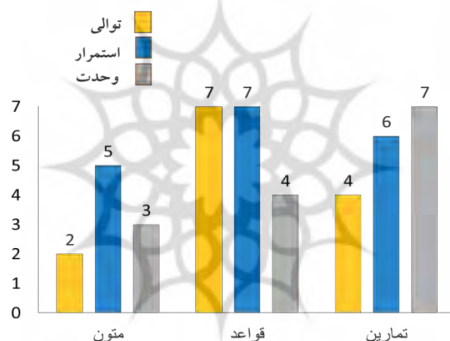
تمارین زبان انگلیسی به چهار بخش Vocabulary, Reading, Writing, Grammar تقسیم می‌شود که هر بخش متناسب با خود تمریناتی را شامل می‌شود. وحدت را در تمارین درک مطلب، مترادف و تضاد، انتخاب گزینه صحیح، پر کردن جای خالی با کلمه مناسب و پیدا کردن موارد خواسته‌شده (که شباهت به تمرین عین مطلوب در عربی دارد) مشاهده می‌کنیم. برای مثال در کتاب زبان انگلیسی، قسمت Reading سؤالات درک مطلب از متن درس است که از دانش‌آموز می‌خواهد تا جملات صحیح از غلط را مشخص کند این بخش همانند تمرین (عین الصحیح و الخطاء حسب نص الدرس) در کتاب عربی است که در قسمت درک مطلب بعد از متن درس می‌آید. یا بخش Vocabulary شاهد تمرینات مترادف متضاد هستیم. در بخش Grammar تمرینات چندگزینه‌ای چون انتخاب گزینه مناسب را می‌بینیم و یا در بخش Writing که نوشتن چند جمله است که با (البحث العلمی) در کتاب عربی هماهنگ است و با مشابه همگی این تمرینات در کتاب عربی روبه‌رو هستیم.

۳-۳-۶. وحدت تمارین

تمارین عربی این پایه با کتاب فارسی در دو بخش قلمرو فکری و زبانی در ساختار تمارین در وحدت است. در کتاب فارسی، بخش قلمرو زبانی شاهد تمارین هستیم چون معنی و مفهوم ابیات و واژه‌ها و یا تمارین چون مترادف و تضاد، معادل معنایی، نقش کلمات در جمله، تشخیص فعل، مفعول، ترکیبات

وصفی و اضافی که در کتاب عربی هم با چنین تمریناتی روبه‌رو هستیم. به‌طور مثال بخش ترکیبات وصفی و اضافی در عربی به دستور زبان فارسی هم کمک می‌کند. در بخش قلمرو فکری معنی و مفهوم ابیات شعری و یا ارتباط معنایی و مفهومی آن‌ها را با ابیات دیگر (قرابت معنایی) می‌بینیم که این تمرین را در کتاب عربی با عنوان «عَيْنَ الْبَيْتِ الْفَارِسِيِّ الَّذِي يَرْتَبُطُ بِالْحَدِيثِ فِي الْمَعْنَى» می‌بینیم. این دو تمرین در کتاب عربی از پرکاربردترین تمرین‌ها می‌باشند. قرابت معنایی و یافتن تشابه مفهومی بین ابیات عربی با ابیات فارسی به تقویت این تمرین مهم و پرکاربرد در کتاب فارسی نیز کمک می‌کند. همچنین تمرین ترجمه آیات و عبارات محتوای دینی و قرآنی دارد که با درس دین و زندگی ارتباط دارد؛ بنابراین تمرین عربی علاوه بر اینکه به دستور زبان فارسی کمک می‌کند آشنایی با ترجمه و فهم آیات و احادیث، به دانش‌آموزان در فهم عبارات قرآنی در کتاب دین و زندگی کمک می‌کند.

۴-۶. یافته‌های پژوهش

جدول ۱- نمودار میزان رعایت اصول سازماندهی محتوا در کتاب یازدهم

۷. تحلیل و نقد محتوای کتاب «عربی، زبان قرآن (۳)» پایه دوازدهم بر مبنای دیدگاه تایلر در اصول سازماندهی محتوا

کتاب «عربی زبان قرآن (۳)» پایه دوازدهم در ۴ درس تنظیم شده است. ساختار کتاب عربی پایه دوازدهم تقریباً همانند عربی یازدهم است. با وجود کاهش تعداد دروس، حجم مطالب سنگین‌تر شده است که مرور مطالب دهم و یازدهم است. در کتاب دوازدهم همانند کتاب یازدهم از رنگ قرمز و آبی استفاده شده است. کاربرد رنگ‌ها به لحاظ روانی تأثیرات مثبتی در فراگیران دارد. رنگ قرمز با جلب توجه بیشتر فراگیران به جزئیات دروس و رنگ آبی هم با افزایش خلاقیت در آن‌ها چه‌بسا سرعت یادگیری را در آن‌ها افزایش می‌دهد و یا اطلاعات را برای مدت زمان بیشتری در ذهن آن‌ها نگهداری می‌کند.

۱-۷. توالی

۱-۱-۷. توالی متون

در متون این کتاب توالی از نظر سختی و آسانی به درستی رعایت نشده است و کاربرد لغات هر درس در سطح مناسبی قرار ندارد. هر درس نسبت به درس قبل باید لغات بیشتری را شامل شود اما در این کتاب لغات هر درس به نسبت درس قبلی افزایش نداشته است. به طور مثال متن درس اول (الدِّينُ وَ التَّدِينُ) نسبت به متن درس دوم (مَكَّةُ الْمُكْرَمَةُ وَ الْمَدِينَةُ الْمُنَوَّرَةُ) سخت تر است و کاربرد لغات آن به نسبت درس دوم به درستی صورت نگرفته است؛ اما متن درس دوم حالت گفتگو دارد و کلمات به کار رفته در آن مثل (عرفات، رمی جمرات، سعی صفا مروه، بقیع الشریف، غار حراء، غار ثور، جبل النور) به گوش دانش آموزان آشنا است. در متن درس سوم به نسبت درس چهارم توالی رعایت شده است و متن درس سوم (الْكُتُبُ طَعَامُ الْفِكْرِ) در مقایسه با درس چهارم آسان تر و ترجمه راحت تری دارد و علاوه بر آن کاربرد لغات در درس سوم با ۱۶ لغت به نسبت درس چهارم با ۱۹ لغت به درستی صورت گرفته است و سطح لغات افزایش یافته است. متن درس چهارم به نسبت متون قبل سخت تر شده است و به خاطر سپردن معنی کلمات سروده فرزددق چون (جهر، استلم الشجر، وطاة و...) با وجود ترجمه فارسی آن مشکل است.

۲-۱-۷. توالی قواعد

توالی در قواعد کتاب به خوبی رعایت شده است. به طور مثال شروع درس اول کتاب در مورد حروف مشبیه بالفعل و لای نفی جنس است که ادامه بحث نواسخ کتاب یازدهم است. درس دوم هم در رابطه با قید حالت و تشخیص آن از صفت است که فقط احتیاج به تشخیص درست صفت از حال دارد و قواعد خاصی ندارد. درس سوم نیز در رابطه با اسلوب حصر و استثنا است که دانش آموز با تشخیص درست جمله مثبت از منفی کل قاعده استثنا را یاد می گیرد و به نسبت قواعد درس چهارم در رابطه با مفعول مطلق راحت تر است.

۳-۱-۷. توالی تمارین

در کتاب دوازدهم برخلاف کتاب یازدهم توالی به درستی رعایت نشده است. طبق چارچوب تمارین کتاب های قبل شروع هر درس ابتدا با تمرین واژه شناسی است که این الگو در کتاب دوازدهم فقط در درس اول و سوم رعایت شده است. تمرین اول درس دوم با مرور قواعد سال های قبل و درس چهارم با قرابت معنایی آغاز شده است که سطح این تمارین به نسبت تمرین واژه شناسی سخت تر است. تمرینات مربوط به قواعد هر درس معمولاً از تمرین سوم به بعد آغاز می شود که تمرین دوم درس اول در رابطه با قواعد درس دوم (لای نفی جنس و حروف مشبیه بالفعل) است. معمولاً تمرین دوم اختصاص به (عَیْنِ

المطلوب) دارد که نسبت سختی و آسانی به درستی رعایت نشده است. شروع تمارین درس سوم با تمرین نسبتاً جدید «تحلیل صرفی» و عدم آشنایی دانش‌آموزان با الگوی این تمرین از مشکلات این درس است. تمرین اول درس چهارم هم با قرابت معنایی آغاز شده است که نشان از توالی نامناسب تمارین است. مابقی تمارین توالی خوبی دارند.

۲-۷. استمرار

۱-۲-۷. استمرار متون

اصل استمرار در ۳ متن از متون این کتاب دیده می‌شود، به‌طور مثال در درس اول (الدَّيْنُ وَالتَّدْيِينُ) قواعد کتاب یازدهم و دوازدهم در مورد لای نفی جنس و ترجمه فعل مضارع (افعال ناصبه و جازمه) به کار گرفته شده است. همانند: (لا شعب، أن یتک، لِيَسْتَوَا، أن ينقذ). این اصل در متن درس دوم رعایت شده است. استمرار در متن درس سوم به درستی رعایت شده است و قواعد درس اول و سوم که درباره حروف مشبهة بالفعل و اسلوب استثنا است در درس سوم به کاررفته است. همانند: (إِلَّا الصَّخْمَ الْكَبِيرَ، أن الصنم لا يتكلم). همچنین قواعد درس پنجم کتاب یازدهم نیز در متن درس به کاررفته است. همانند: (أن تبُلغ، أن يَجِد). استمرار در درس چهارم نیز به خوبی دیده می‌شود و قواعد دروس قبل و درس چهارم (مفعول مطلق) در متن درس به کار گرفته شده است.

۲-۲-۷. استمرار قواعد

این اصل در قواعد این کتاب به خوبی رعایت شده است، به این معنی که در بخش قواعد و «اختبر نفسك» قواعد همان درس و دروس قبلی مرور و در درس‌های بعد نیز تکرار می‌شوند.

۳-۲-۷. استمرار تمارین

استمرار در تمارین کتاب کاملاً مشهود است به طوری که تمرینات قبلی در تمرینات هر درس دائماً تکرار شده است. به‌عنوان مثال در درس اول ۳ بار تمرین (عَيِّنِ الْمَطْلُوبَ) و محل اعرابی که مرور قواعد قبل است تکرار شده است. در درس دوم، سوم و چهارم نیز به همین ترتیب، تمرین (عَيِّنِ الْمَطْلُوبَ)، نقش و جایگاه کلمات و محل اعرابی ۳ بار تکرار شده است.

۳-۷. وحدت

۱-۳-۷. وحدت متون

وحدت در این کتاب هم تا حدی رعایت شده است، به‌عنوان مثال وحدت را میان درس اول عربی (الدَّيْنُ وَالتَّدْيِينُ) در رابطه با شرک و یکتاپرستی، با درس دوم و سوم دین و زندگی (یگانه بی‌همتا) و (توحید و سبک زندگی) می‌توانیم ببینیم.

۲-۳-۷. وحدت قواعد

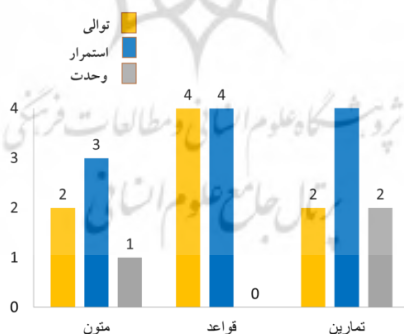
قواعد عربی کتاب با دستور زبان انگلیسی در ارتباط است. در این بخش مجموعه قواعد عربی دوره اول و دوم متوسطه و ارتباط آن‌ها با کتاب انگلیسی باعث می‌شود تا دانش‌آموزان به وحدت و نظم خوبی در قواعد دست پیدا کنند و بازخوانی قواعد عربی در دستور زبان انگلیسی، قواعد عربی را در ذهن دانش‌آموزان محکم می‌کند و باعث مرور دوباره‌ی آن‌ها می‌گردد. به‌عنوان مثال دانش‌آموزان در درس ششم عربی دهم با افعال مجهول آشنا می‌شوند که درس اول انگلیسی دوازدهم نیز اختصاص به جملات مجهول دارد.

درس دوم زبان انگلیسی مربوط به جمله‌های وصفی و اضافی و ضمائر موصولی (Whom, Who, That, Wich) است که دانش‌آموزان در کتاب عربی نهم دوره متوسطه اول با این قواعد آشنا شده‌اند. البته بین قواعد کتاب عربی دوازدهم با دروس دیگر ارتباطی حاصل نشد.

۳-۳-۷. وحدت تمارین

در کتاب دوازدهم برخلاف کتاب یازدهم تمرینات کمی تحت عنوان ترجمه (جملات، احادیث، آیات) و قرابت معنایی با محتوای دینی و قرآنی وجود دارد که مشابه همگی این تمارین در کتاب فارسی و دین و زندگی دیده می‌شود.

۴-۷. یافته‌های پژوهش

جدول ۲- نمودار میزان رعایت اصول سازماندهی محتوا در کتاب دوازدهم

۸. نتیجه

با نقد و بررسی دو کتاب عربی، زبان قرآن (۲) و (۳) رشته علوم تجربی و ریاضی و انطباق کتاب‌ها با اصولی که تایلر در سازماندهی محتوای کتاب‌های درسی مطرح کرده است این نتایج حاصل شد:
 ۱. بر اساس سه اصل سازماندهی محتوا (توالی استمرار وحدت)، در بخش متون این نتایج بدست

آمد: متن کتاب‌ها از اصل توالی پیروی نمی‌کند و از ترتیب و چینش منظمی برخوردار نیست. درباره توالی واژگان در کتاب یازدهم و دوازدهم می‌توان گفت بدون رعایت اصول، تعدادی واژه جدید در معجم هر درس ارائه شده است. اصل استمرار تا حدود زیادی در متن‌ها رعایت شده است. از نظر وحدت می‌توان گفت این متون درصدد آموزش تعالیم دینی به دانش‌آموزان است و از این جهت پیوندی میان درس عربی با درس دین و زندگی برقرار می‌کند.

۲. بر اساس سه اصل سازماندهی محتوا در بخش قواعد این نتایج بدست آمد: توالی در این بخش از کتاب یازدهم و دوازدهم رعایت شده است و تمامی قواعد به نسبت آسان و سخت لحاظ شده است. اصل استمرار در این بخش نیز رعایت شده است و از نظر وحدت این بخش علاوه بر آموزش زبان عربی، دستور زبان‌های فارسی و انگلیسی را نیز به دانش‌آموزان منتقل می‌کند که از این لحاظ پیوندی میان درس عربی با دروس دیگر برقرار می‌کند. البته لازم به ذکر است که قواعد عربی یازدهم به نسبت عربی دوازدهم ارتباط بیشتری با دروس دین و زندگی، فارسی و زبان انگلیسی دارد.

۳. از لحاظ سازماندهی محتوا در بخش تمارین این نتایج بدست آمد: تمارین کتاب یازدهم تا حد زیادی پیرو اصل توالی است؛ اما تمارین کتاب دوازدهم از این ویژگی پیروی نمی‌کند. اصل استمرار به وضوح در تمارین هر دو کتاب دیده می‌شود و از لحاظ وحدت این بخش در کتاب‌های عربی موفق عمل کرده است و بیشتر جملات و عبارات به کاررفته آیات و احادیث و اشعار با مضمون دینی است که علاوه بر آموزش زبان عربی آموزه‌های دینی را هم به دانش‌آموزان منتقل می‌کند.

۴. در میان کتاب‌ها، درس عربی با دروس دینی، قرآن، زبان انگلیسی و فارسی ارتباط افقی دارد که محتوای بیشتر متون برگرفته از آیات و احادیث است و از این جهت با درس قرآن و دین و زندگی هماهنگ است. همچنین قواعد کتاب یازدهم با دستور زبان‌های انگلیسی و فارسی هماهنگ است در خصوص ارتباط افقی در بخش تمارین این ارتباط را با کتاب فارسی در تمرینات تشخیص فعل، مفعول، نقش کلمات در جمله و قرابت معنایی می‌بینیم.

۵. در خصوص ارتباط عمودی کتاب‌های مذکور با کتاب‌های عربی دوره متوسطه اول باید گفت این ارتباط در نقش‌های صفت و موصوفی، مضاف‌الیه، تشخیص فعل، مفعول، ترجمه افعال در زمان‌های مختلف، اسم‌های اشاره و اعداد ترتیبی و اصلی دیده می‌شود.

منابع

♦ کتاب‌ها

- تایلر، رالف وینفرد، (۱۳۷۶)، *اصول برنامه‌ریزی درسی*، ترجمه: ظهیر تقی‌پور، تهران، انتشارات آگاه.
- سیلور، ج. گ. و الکساندر و. م. و لوئیس آ. ج. (۱۳۸۰)، *برنامه‌ریزی درسی برای تدریس و یادگیری بهتر*. ترجمه: غلامرضا خونی‌نژاد، چاپ هفتم، مشهد، انتشارات آستان قدس رضوی.
- شعبانی، حسن (۱۳۸۲)، *مهارت‌های آموزشی و پرورشی*، تهران، انتشارات سمت.
- عربی، زبان قرآن ۲ (۱۳۹۶)، *راهنمای معلم*، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- عربی، زبان قرآن ۲ (۱۴۰۰-۱۴۰۱)، چاپ پنجم، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- عربی، زبان قرآن ۳ (۱۳۹۶)، *راهنمای معلم*، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- عربی، زبان قرآن ۳ (۱۴۰۰-۱۴۰۱)، چاپ پنجم، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی.
- لارسن فریمن، دایان (۱۳۹۰)، *اصول روش تدریس زبان*، مترجمان: نوات موشکاف و شهره بیگ میرزایی. انتشارات فروزش، راش.
- حسن مرادی، نرگس (۱۳۸۸)، *تحلیل محتوای کتاب درسی*، تهران، انتشارات آبیژ.
- ملکی، حسن (۱۳۸۶)، *مقدمات برنامه‌ریزی درسی*، چاپ اول، تهران، انتشارات سمت.
- _____ (۱۳۸۳)، *برنامه‌ریزی درسی (راهنمای عمل)*، (۱۳۸۳)، چاپ ۱۱، ناشر پیام اندیشه.

♦ پایان‌نامه‌ها

- سکینه خرم‌آبادی (۱۳۹۷)، *آسیب‌شناسی کتب درسی عربی دبیرستان مطالعه موردی علوم انسانی*، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی تهران.

♦ مقالات

- رضوانی، روح‌الله (۱۳۸۹)، «*تحلیل محتوا*»، *مجله پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی*، سال دوم، شماره اول، ص ۱۳۷-۱۵۶.
- نصرالله‌زاده و دیگران، (۱۳۹۵)، «*تأثیر محیط، رنگ، بازی بر روی رشد و خلاقیت کودکان و فضای آموزشی*» سومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی برلین-آلمان، دوره ۳.
- نیک‌نفس سعید، علی‌آبادی خدیجه، (۱۳۹۲)، «*تمش تحلیل محتوا در فرایند آموزش و طراحی کتاب‌های درسی*»، *مجله جهانی رسانه*، دوره ۸، شماره ۲، ص ۱۲۴-۱۵۰.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، (۱۳۹۳) تدوین جهانگیر منصور، تهران، نشر دوران.